

УДК 7.01

Сергій Шитов

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ НА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена досягненню культурної ідентичності, яка є важливою складовою людини як особистості. Аналізуються тенденції та найбільш яскраві прояви художньої культури ХХ століття з точки зору їх впливу на процес формування культурної ідентичності людини. У той же час робиться спроба врахувати складність динаміки формування саме індивіда і чинники, що заважають йому досягнути стабільної ідентичності.

Ключові поняття: культурна ідентичність, модернізм, постмодернізм, масова культура, антигуманізм, типи ідентичності.

Shitov S. On some aspects of the impact of culture on the development of twentieth personal identity

The article is devoted to the problem of our time, of cultural identity. There is growing recognition of the idea of the American psychologist E. Erikson (1902-1994) that cultural identity is essential to the existence of man as an individual.

Identifying with a particular cultural community, a person perceives the whole system of spiritual values, traditions, and ideals inherent, enriching thus their potential. Then the inevitable comparison of himself with members of other social groups, allows a person to feel their originality and their ability to make a unique contribution to the cultural dialogue with them. The plan analyzes the trends and the most striking manifestations of the artistic life of the twentieth century in terms of their impact on the cultural identity of the person.

In the article is stated that a powerful influence of popular culture and the arts in the twentieth century, in fact, the "blur" of a person feeling of cultural identity. The author analyzes the reasons why this happens, and also the form of adverse effects in the artistic process (which, in turn, has a strong impact on the public consciousness). At the same time an attempt is made to take into account the complexity and dynamics of the formation of the individual factors (not just aesthetic) that prevent him to achieve a stable sense of identity.

The article also reflects the position of a number of researchers (representatives of psychoanalytic philosophy, sociology, and social psychology), focuses on the positive significance of the loss of human cultural identity. Positive value, in their view, facilitating adaptation to rapidly changing conditions of modern life.

According to the author, is "hanging", "intermediate" state, even to some extent justified by the specifics of today's dynamic life, contains a potential threat to the formation of strong fundamentals of the individual.

Key words: cultural identity, modernism, postmodernism, popular culture, anti-humanism, the types of identity.

Шитов С. О некоторых аспектах влияния художественной культуры XX века на развитие культурной идентичности личности

Статья посвящена достижению культурной идентичности, которая является важной составляющей человека как личности. Анализируются тенденции и наиболее яркие проявления художественной культуры XX века с точки зрения их влияния на процесс формирования культурной идентичности человека. В то же время делается попытка учесть сложность динамики формирования индивида и факторы, мешающие ему достичь стабильной идентичности.

Ключевые понятия: культурная идентичность, модернизм, постмодернизм, массовая культура, антигуманизм, типы идентичности.

Як відомо, проблема культурної ідентичності починає розроблятися з 60-х років минулого століття. Відбулося це не випадково, оскільки розпізнавання об'єкта та віднесення його до низки вже відомих – обов'язкова ланка наукового пізнання, художньої творчості та його сприйняття. З іншого боку, однією з найважливіших людських потреб є прагнення до різноманітних взаємозв'язків з навколишнім світом, у колективній життєдіяльності, яка реалізується в результаті ототожнення індивіда самого себе з певними цінностями, соціальним статусом, соціальними групами і культурою. Таке самоототожнення визначається в науці поняттям "ідентичність". У загальному сенсі це поняття означає усвідомлення людиною своєї приналежності до якої-небудь соціокультурної групи, що дозволяє йому визначити своє місце в соціокультурному просторі і вільно орієнтуватися в навколишньому світі.

На думку американського психолога Еріка Еріксона (1902–1994), піонера в цій галузі досліджень, відчуття культурної ідентичності передбачає сприйняття і "вбирання" людиною ціннісної системи, культурних традицій, ідеалів, характерних для конкретного соціуму, в якому він сформувався. Неминуче потім зіставлення цих елементів з подібними елементами інших культур та їх носіями в процесі спілкування неминуче призводить людину до усвідомлення своєї "несхожості", оригінальності та значущості як особистості.

Таким чином, на думку Е. Еріксона, культурна ідентичність являє собою найважливішу базу, що забезпечує особистісні параметри будь-якої людини. “Розмивання” ж культурної ідентичності, вважає американський психолог, веде до цілого “букету” негативних наслідків: неврозів, депресії, “підвішеного” стану, полегшує маніпулювання з боку і призводить до повної дезорієнтації щодо системи цінностей як у національному, так і загальнолюдському масштабах. У випадку втрати ідентичності людина відчуває свою абсолютну чужість стосовно навколишнього світу, відбувається деперсоналізація, маргіналізація, різні психічні патології, асоціальна поведінка і т. д. У разі масового характеру криза ідентичності може приймати величезні масштаби, народжуючи “загублені” покоління.

Варто зауважити, що обґрунтування Еріксоном значущості культурної ідентичності і загрозливих наслідків у разі її втрати цілком співвідносяться з процесами і тенденціями, характерними для мистецтва і духовної культури ХХ століття в країнах Європи і США. Примітним у цьому випадку є те, що найбільш великі феномени духовної культури ХХ століття: модерністське мистецтво, постмодернізм, що охопив різні галузі духовної активності (не тільки мистецтво, але й науку, філософію), масова культура в плані спрямованості на неухильне руйнування культурної ідентичності досить схожі між собою.

Однією з причин цього факту з’явилися всім відомі процеси інтернаціоналізації культурного, економічного та політичного життя Європи і США, що почалися ще з 2-ї половини ХІХ століття. Глобальна науково-технічна революція ХХ століття, бурхливий розвиток засобів масової інформації, системи комунікацій, Інтернету – все це не могло не викликати подібних процесів у мінливій естетичній свідомості, естетичному осмисленні та художній практиці творчої інтелігенції.

Більшість, наприклад, напрямів модернізму в мистецтві ХХ століття не замикалися лише в національних рамках. Деякі модерністські об’єднання, назви яких говорили начебто про яскраво виражену національну специфіку, національні цінності й про культурний дух конкретного регіонального соціуму, насправді виявлялися конгломератом митців-вихідців з різних країн, зі своїми пристрастями, своїм баченням навколишнього світу. Однак при цьому вони, як правило, виявлялися об’єднаними спільною естетичною парадигмою і загальною спрямованістю художнього й естетичного мислення. Такою, наприклад, була Паризька школа, під “дахом” якої працювали художники з Франції, Німеччини, Росії, Японії, Італії та інших країн [3, с. 127–128]. Як виключення з цього “універсального” правила можна назвати такий напрям у модерністському живописі, як абстрактний експресіонізм, представники якого локалізовані переважно в межах США [3, с. 11–12].

Масова культура в усіх формах свого прояву не просто має стосунок до “розмивання” культурної ідентичності як до якогось супутнього явища. Руйнування національних культурних рамок є одним із пріоритетів масової культури. Вона безпосередньо спрямована на подолання національних культурних стереотипів і цінностей і формування архетипових образів.

Постмодернізм підсилює відчуття динамізму культурних процесів, нестійкості традиційних систем цінностей та ідеалів. Можливість довільного цитування творів минулого, прагнення зрівнювати в правах різноманітні естетичні явища, неприкрита іронія на адресу будь-яких культурних традицій робить навколишній світ ще більш непевним і невизначеним. Іншими словами, в умовах постмодерністської реальності будь-які спроби людини визначити межі своєї культурної ідентичності приречені на провал, оскільки духовні явища незалежно від національної специфіки, стають взаємозамінними і втрачають своє самостійне значення. Серед конкретних негативних наслідків, пов’язаних з неможливістю впевненого досягнення культурної ідентичності (що особливо яскраво виявилось в галузі мистецтва та естетики), можна виділити такі:

- руйнування загальноприйнятої системи естетичних цінностей та ідеалів;
- антигуманізм. Він проявляється, перш за все, в руйнуванні принципу антропоцентризму як у масовій культурі, так і в модернізмі. Людина, з його особистісними якостями, що мають “вихід” на рівень загальнолюдських цінностей та ідеалів, відступає на другий план або взагалі зникає з поля зору митця;
- естетизація потворного, що тісно пов’язана з антигуманізмом. Перетворення сцен розкладання, тілесного розпаду, смерті в головні об’єкти естетичного “милування” (“Осінній канібалізм” С. Далі, законсервовані у формальдегіді та виставлені на загальний огляд тіла мертвих тварин художника Д. Херста і т. д.);
- зникнення творчого позитивного імпульсу. Він неминуче має виникати в процесі формування культурної ідентичності при виявленні людиною своєї “несхожості” на представників інших культур і усвідомленні можливості вираження свого оригінального, специфічного ставлення до навколишньої дійсності.

Однак тут варто мати на увазі деякі обставини.

По-перше, говорити жорстко і категорично про антигуманізм всіх творів, що створювалися в рамках художніх напрямів ХХ століття, навряд чи варто. Іноді під формою творів, структура яких цілком відповідає формальним ознакам модернізму чи постмодернізму, звучать, досить виразно, ноти гуманізму і виявляються цінності високого порядку. Наприклад, у постмодерністській повісті Т. Толстой “Кись”, де чітко звучить туга за духовними цінностями, втраченими після настання Апокаліпсису. У сюр-

реалістичній картині С. Далі “Іспанія”, фігура молоді дівчини, що символізує іспанську націю, при найближчому розгляді, як виявляється, складається зі сплетених фігурок людей, що борються у вогні громадянської війни і розривають, таким чином, душу нації.

По-друге, низка послідовників фрейдизму і неофрейдизму вважають, що тимчасова втрата відчуття культурної ідентичності є цілком природною ситуацією і навіть певною мірою виправданою, оскільки дозволяє людині краще адаптуватися до безперервно мінливих культурних явищ. Його адаптаційні можливості, таким чином, безумовно, розширюються.

І справа тут не тільки в постійно мінливому калейдоскопі культурних явищ. Зміни відбуваються із самою людиною під впливом вікових, біологічних і соціальних чинників. Характер цінностей, ідеалів, обсяг і якість конкретної інформації, пов'язаної з тими чи іншими культурними феноменами, безупинно змінюються протягом життя кожної людини. Відповідно змінюється і характер взаємостосунків особистості з проявами іншої, “чужої” культури, а значить, змінюється якість відображення власного буття і, звичайно ж, самооцінка в її “дзеркалі”.

Іншими словами, в такому динамічному процесі (тобто становлення особистості під впливом мінливих культурних явищ), важко знайти абсолютно стабільні моменти. Це дало підставу представникам психоаналітичної філософії (З. Фрейд, А. Фрейд, Д. Раппопорт) наполягати на заміні поняття “ідентичність” (що відбиває переважно такі якості, як стабільність, стійкість) на термін “ідентифікація”, який фіксує увагу перш за все на мінливості, становленні. У сучасній соціології, соціальній психології (Ч. Кулі, Дж. Г. Мід, Парсонс та ін.) ідентифікація розглядається як найважливіший механізм соціалізації, який передбачає засвоєння індивідом соціальних ролей, соціокультурних зразків та моделей поведінки [2, с. 137].

Складність процесу досягнення ідентичності в культурі стане ще очевиднішим, якщо врахувати, що людина займає в суспільстві не одну-єдину позицію. Залежно від часу і місця він виступає в різних ракурсах, тому варіантів ідентичності має декілька. Оскільки кожен індивід є одночасно членом декількох соціальних та культурних спільнот, то залежно від типу групової приналежності прийнято виділяти різні типи ідентичності – професійну, громадянську, етичну, політичну, релігійну і культурну. І всі вони здатні трансформуватися залежно від стадії життя людини, мінливих соціальних і політичних умов та ін. Входячи в нові контексти життя, людина неодмінно відчуває кризи ідентичності. Вона не буває постійною, раз і назавжди даною. На якийсь час людина може задовольнитися досягнутою їм ідентичністю. Потім починає шукати іншу й надалі ще не раз намагається визначитися по-новому, приєднатися до нової групи, з якою він бажає себе ідентифікувати [5, с. 237].

Художня культура ХХ століття в різних формах свого прояву, безумовно, відображає бурхливу динаміку сучасної доби, а також намагання людини встигати за низкою подій, що відбуваються. Проблема полягає в тому, що мистецтво і витвори масової культури крім здатності віддзеркалювати явища навколишньої дійсності одночасно впливають на людську свідомість, у певному сенсі програмують її, тобто мають зворотній, дуже ефективний зв'язок з індивідом. Виникає питання: наскільки продуктивним і позитивним є такий вплив?

Ефект “розмивання” відчуття культурної ідентичності, що виникає під час сприйняття багатьох творів сучасного мистецтва і продуктів масової культури, посилюється кризами ідентичності, що виникають під впливом соціальних, біологічних (тобто зв'язаних з віком) чинників, властивих життю кожної людини. Таке з'єднання різних за своєю природою складових, що виявляються несумісними з досягненням культурної ідентичності (а також, до речі, виявляє себе в певній деформації естетичної свідомості [4]) змушує замислитися щодо перспектив формування суспільства й особистості.

Можливо складність аналізу цієї ситуації пояснюється тим, що суспільство і зараз знаходиться у межах масштабної духовної кризи. Про те свідчить хоча б те, що постмодерністський етап у розвитку європейського мистецтва посилив низку негативних тенденцій, що народжувалися ще в попередньому модернізмі (і тих, що стосуються культурної ідентичності в тому числі). Водночас, як відомо, об'єктивне розкриття змісту будь-якого явища або проблеми потребує певної історичної дистанції.

Література:

1. Козлова Н. Н. Советские люди. Сцены из истории. – М.: Издательство “Европа”, 2005. – 522 с.
2. Культурология. ХХ век. Словарь. – Санкт-Петербург: Университетская книга, 1997. – 640 с.
3. Путеводитель по искусству / под редакцией Яна Чилверса ; пер. с англ. – М. : ОАО Издательство “Радуга”, 2004. – 688 с.
4. Самые дорогие картины в мире // Art Tower [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arttower.ru> (26.11.10).
5. Софронова Л. А. О проблемах идентичности // Культура сквозь призму идентичности. – М.: Индрик, 2006. – С. 3–24.

Рецензент – професор, завідувач кафедри філософії та соціології НФаУ К. А. Іванова